

Recenzja rozprawy doktorskiej Darii Czajki

pt. „*Niepodobny do niczego*” arcypoemat w cieniu „*Cheruba skrywającego*”.
„*Anhelli*” Juliusza Słowackiego w świetle teorii Harolda Blooma (Katowice 2022),
napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Marka Piechoty

Harold Bloom to dziś jeden z najbardziej w Polsce rozpoznawalnych zagranicznych literaturoznawców. Uczony ten sformułował oryginalną teorię interpretacji, wyraźnie odróżniającą się od innych współczesnych konceptów w tej dziedzinie, opartą na ideach lęku i obrony przed wpływem literackim. Atrakcyjność koncepcji Blooma bierze się głównie stąd, że dotyczy ona jednego z najważniejszych zagadnień współczesnego literaturoznawstwa, jakim jest problem relacji intertekstualnych między różnorodnymi utworami literackimi. Stanowi ona ponadto wyrazisty i wieloelementowy konstrukt myślowy, który przyswaja nietypowe dla polskiej kultury inspiracje intelektualne (takie jak hebrajska tradycja hermeneutyki biblijnej, gnoza czy psychoanaliza). Trudno się zatem dziwić, że wywołała w Polsce spore zaciekawienie, a nawet ferment intelektualny – od samego początku niosła bowiem ze sobą obietnicę rozwiązania problemów od dekad podejmowanych przez polskich badaczy literatury.

Ciekawa rzecz: chyba największe zainteresowanie teoria „lęku przed wpływem” wzbudziła dotąd nie wśród znawców literatury najnowszej, lecz pośród historyków literatury polskiej XIX stulecia. Powód wydaje się łatwy do zidentyfikowania – wszak sztandarowym tematem polskiej refleksji literaturoznawczej nad XIX wiekiem jest tzw. antagonizm wieszczów, czyli zjawisko skomplikowanego stosunku Juliusza Słowackiego do Adama Mickiewicza. Problem ten ujmowany był dotychczas na różne sposoby, ale – niezależnie od inwencji interpretatorów – powracał przez dekady niczym bumerang jako ważne zagadnienie historycznoliterackie. Teoria Harolda Blooma zdaje się wręcz stworzona do interpretacji tego zagadnienia i była już kilkakrotnie do tego celu zastosowana – najbardziej spektakularnym tego przykładem jest świetna monografia Magdaleny Bąk *Twórczy lęk Słowackiego. Antagonizm wieszczów po latach* (Katowice 2013).

Rozprawa doktorska Darii Czajki pt. „*Niepodobny do niczego*” arcypoemat w cieniu „*Cheruba skrywającego*”. „*Anhelli*” Juliusza Słowackiego w świetle teorii Harolda Blooma

stanowi kolejną próbę wykorzystania metody amerykańskiego uczonego do interpretacji twórczości literackiej polskich romantyków. W swojej pracy Autorka podejmuje temat szczegółowy, jakim jest próba interpretacji poematu prozą pt. *Anhelli* Juliusza Słowackiego w kontekście odniesień tego utworu do poezji Adama Mickiewicza. Autorka zwraca przy tym uwagę szczególnie na motyw zbuntowanego anioła – łączący, jak dowodzi, koncepcję Blooma z poezją Słowackiego.

Cele, które stawia Daria Czajka swojej pracy, można sprowadzić do dwóch powiązanych ze sobą postulatów. Pierwszym jest „dokonanie wglądu w reguły korespondencji światopoglądu Słowackiego z poglądami Mickiewicza przez pryzmat przedstawionych w dziełach obu poetów postaci metafizycznych” (s. 109). Cel drugi to próba odtworzenia „holistycznego obrazu poetyckiego dialogu Słowackiego z Mickiewiczem na przestrzeni całego *Anhellego*” (s. 174). O ile pierwsze zadanie nakazuje skupić uwagę głównie na jednym, wybranym motywie literackim, o tyle zadanie drugie zakłada całościową rekonstrukcję poetyckiego dialogu między Słowackim a Mickiewiczem, realizującego się na wielu płaszczyznach utworu. Wprawdzie Autorka stara się zestroić obydwie wątki w spójną narrację, zaznaczając, że motyw anioła był jednym z „dominujących tematów, wokół których [obydwaj – przyp. M.S.] romantycy konstruowali swoje wielkie dzieła” (s. 89), toteż „na poczet tej rozprawy aniołowie są odczytywani jako przejaw intertekstualnego dialogu Bloomowskiego adepta z tradycją, a zwłaszcza ze swoim prekursorem” (s. 90), ale trudno nie zauważyć, że osiągnięcie obydwu celów wymaga wykorzystania nieco odmiennych narzędzi badawczych i nieco innego rozłożenia akcentów.

Kompozycja recenzowanej rozprawy doktorskiej w znacznym stopniu odzwierciedla tę dwudzielność. Po spełniającym funkcję wprowadzenia, kilkustronicowym, opatrzonym komentarzem zestawieniu bibliograficznym prac poświęconych rywalizacji Słowackiego z Mickiewiczem następują zasadnicze partie rozprawy, uporządkowane w dwie obszerne części: teoretyczną i interpretacyjną.

Część pierwsza zawiera szczegółową rekonstrukcję teorii Harolda Blooma, a także omówienie stanu badań nad motywami aniołów w twórczości poetyckiej Mickiewicza i Słowackiego.

Najpierw, w rozdziale I pt. *Bloomowska koncepcja poetyckiej zależności*, Daria Czajka prezentuje szczegółową charakterystykę koncepcji badawczej, którą wykorzystuje do swoich analiz. Autorka ze znanstwem zarysowuje tu mapę problemów związanych z teorią amerykańskiego uczonego. Odtwarza jej rozległe zaplecze antropologiczne, filozoficzne i literaturoznawcze. Przedstawia leżące u jej podstaw idee agoniczności oraz silnej podmiotowości, a także koncepcję popędowego charakteru twórczości literackiej. Zwraca uwagę na dialektykę słabości

i siły pisarskiego adepta, omawia mechanizmy obrony psychicznej przed wpływem poprzednika. Podkreśla szczególnie sposób połączenia psychologii twórczości z retorycznością tekstu literackiego. Szczegółowo charakteryzuje również komplet „racji rewizjonerskich” (czy też „zabiegów rewizyjnych”) oraz ich związki z bogatym zestawem tropów stylistycznych. Wyjaśnia ponadto źródła myślowe teorii Blooma: przekonująco dowodzi, jak koncepcja lęku przed wpływem przyswaja ideę silnej podmiotowości Ralpha Waldo Emersona, kategorie „romansu rodzinnego” Zygmunta Freuda czy koncepcję „woli mocy” Friedricha Nietzschego, jak przetwarza teorie figuralności mowy literackiej Giambattisty Vica, ideę lęku Sørensa Kierkegaarda czy też koncepcje retoryczności Hansa Blumenberga. W swojej rekonstrukcji Daria Czajka sięga do wielu prac uczonego – nie tylko do najlepiej znanego w naszym kraju *Lęku przed wpływem*, ale również do prac nie tłumaczonych na język polski, a ponadto do niemałej już literatury przedmiotu na ten temat.

W drugim rozdziale części teoretycznej, pt. *Aniołowie romantyków*, Autorka całkowicie zmienia rejestr swoich rozważań i przechodzi do omówienia prac naukowych poświęconych motywom aniołów w twórczości Mickiewicza i Słowackiego. Ukazuje różne sposoby interpretowania tychże motywów, dostrzegając – w przypadku prac dotyczących aniołów Mickiewicza – modele „lektury scenicznej” oraz „lektury dogmatycznej”, zaś w przypadku rozpraw na temat aniołów Słowackiego – „ujęcie holistyczne”, „optykę mistyczną”, „estetyczny obraz anioła” oraz strategię „lektury ontycznej”. Wskazuje również na prace podejmujące temat aniołów upadłych w twórczości tych poetów.

Przedmiotem części drugiej jest natomiast interpretacja poematu prozą *Anhelli* oraz wiersza [*I wstał Anhelli... z grobu... za nim wszystkie duchy*]. Została ona dokonana za pomocą pojęć i kategorii Harolda Blooma oraz odniesiona do twórczości Adama Mickiewicza.

Obszerny rozdział III, pt. *W kręgu melancholii*, przynosi interpretację *Anhellego*. Autorka rozpoczyna od przeglądu różnorodnych sposobów czytania tego utworu w dziejach polskiego literaturoznawstwa (wyodrębnia modele lektury biograficznej, historyczno-politycznej, symbolicznej i genezyjskiej), przygląda się sposobowi ujęcia przez Słowackiego postaci aniołów (w obszernym podrozdziale *Angelologia według Słowackiego*), by następnie (w podrozdziałach *Na mapie „Anhellego”* oraz *„Rozpacz Byrona jest dzieckiem w porównaniu rozpacz Anhellego”*) zaprezentować całościową interpretację odniesień intertekstualnych utworu Słowackiego do twórczości Mickiewicza, z uwzględnieniem różnych płaszczyzn poematu (tematycznej, fabularnej, retorycznej, światopoglądowej, obejmującej kreację postaci literackich oraz kluczowych motywów i obrazów). Swoje interpretacje sytuuje w kontekście Bloomowskich zabiegów rewizyjnych.

Rozdział IV, pt. *Wokół problemu rezurekcji Anhellego. Kilka refleksji na temat wiersza [I wstał Anhelli... z grobu... za nim wszystkie duchy]*, zawiera natomiast szczegółową interpretację wymienionego w tytule późnego wiersza Słowackiego. Utwór ten zostaje wkomponowany w dynamikę rozwoju twórczego poety jako oryginalna kontynuacja *Anhellego*, a zarazem realizacja ostatniego w typologii Blooma etapu uwalniania się adepta od wpływu mistrza.

Pracę zamyka *Zakończenie*, w którym Autorka przypomina najważniejsze rezultaty przeprowadzonych dociekań, a także *Bibliografia*, w której z kolei prezentuje obszerny wybór tekstów literackich oraz prac naukowych wykorzystanych w rozprawie.

Co najbardziej przekonuje w wywodach Darii Czajki? Przede wszystkim: świeżość i oryginalność interpretacji poematu Słowackiego, zasadzająca się na konsekwentnym, a zarazem efektywnym poznawczo, zastosowaniu rozbudowanej teorii Harolda Blooma. Po drugie: wzbudzająca zaufanie kompetencja, z jaką Autorka prowadzi swój wywód. Po trzecie wreszcie: bardzo staranny kształt formalny rozprawy.

Lektura Darii Czajki jest wyraźnie inna od tradycyjnych odczytań poematu Słowackiego. Jak wspomniałem, odpowiedzialna jest za to oryginalna metoda interpretacyjna, którą Autorka najpierw ze znanstwem przedstawia, a następnie stosuje z godną uznania konsekwencją i kreatywnością. Prezentacja teorii Harolda Blooma jest tu zresztą na tyle rozbudowana, że stanowi wartość samą w sobie. Co więcej, Autorka aplikuje ją do interpretacji jednego tylko dzieła, nie zaś całej drogi twórczej Słowackiego, co w kontekście sposobów wykorzystania tej metody w polskim literaturoznawstwie stanowi nietypową praktykę. Wszystko to przynosi bardzo ciekawe rezultaty poznawcze.

Daria Czajka zestawia w swojej pracy niezwykle obszerny katalog polemicznych nawiązań intertekstualnych do dzieł Mickiewicza zawartych w *Anhellim* oraz wierszu *[I wstał Anhelli... z grobu... za nim wszystkie duchy]*. Są to głównie odwołania do IV i III części *Dziadów*, *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego* oraz *Pana Tadeusza*. Katalog ten obejmuje zarówno zbiór wpisanych w tekst utworu tematów i idei (pesymistyczny obraz losów człowieka, przekonanie o przypadkowości faktów dziejowych), jak również plan fabularny utworu (określony m.in. przez motyw wędrówki inicjacyjnej, realizowany w postaci szeregu luźno powiązanych ze sobą epizodów), model przestrzeni przedstawionej (określony m.in. przez kontrast motywów horyzontalnych i wertykalnych, pustyni Sybiru oraz przestrzeni nieba i podziemi), kreacje postaci (Anhellego, Eloë, Szamana, Niemojowskiego, przywódców zesłańczych, ryceza itd.), aż po drobne motywy literackie (zarówno te kluczowe, np. snu i śmierci, jak i użyte w sposób bardziej okazjonalny, jak choćby motyw promienia) czy wybrane formuły stylistyczne. Objętością wyróżnia się tu charakterystyka tytułowego bohatera, którego Autorka ukazuje m.in.

jako nosiciela cech biegunowo odmiennych od Mickiewiczowskiego Konrada, określając jego biografię fortunnym mianem „drogi antyinicjacyjnej” (s. 152). Autorka za każdym razem przekonująco udowadnia, że motywy Mickiewiczowskie powracają w *Anhellim* w wersji przetworzonej, zniekształconej, często wręcz w odwróconej postaci, jako swoiste negatywy własnych pierwowzorów. Ważne w dociekaniach Autorki jest ponadto skupienie na wątkach nieobecnych w utworach Słowackiego, które są tu zinterpretowane jako akty wyparcia motywów pełniących ważną funkcję semantyczną w dziełach Mickiewicza. Daria Czajka nie zapomina też o śladach dialogu intertekstualnego z dziełami innych pisarzy (np. Dantego czy Alfreda de Vigny).

W toku postępowania interpretacyjnego Autorka precyzyjnie wskazuje na poszczególne fazy polemiki Słowackiego z Mickiewiczem, wyodrębniając 6 zabiegów rewizyjnych (od *clinamen* po *askesis* i *apophrades*) oraz przypisując je konkretnym partiom *Anhellego*, a także wierszowi [*I wstał Anhelli... z grobu... za nim wszystkie duchy*]. Bardzo interesujące w interpretacji Czajki wydało mi się połączenie Bloomowskich aktów obrony psychicznej z ukształtowaniem przestrzeni przedstawionej oraz warstwy figuralnej poematu – zabiegi tego typu Autorka interpretuje jako tekstową reprezentację racji rewizyjnych. Na wybranych fragmentach utworu ukazuje więc, jak motywom pustki i upadku towarzyszy perspektywa horyzontalna i w jaki sposób jest ona następnie wypierana przez motywy wertykalne (zstępowanie do podziemi, kontrastowo zestawione obrazy nieba i Sybiru), które z kolei łączą się z obrazami izolacji, zamierania, makabry, bierności i nieobecności. Te fragmenty rozprawy wydały mi się szalenie frapujące, zwłaszcza że typologia tropów jest w teorii Blooma mocno ufilozoficzona i nie ma wiele wspólnego z poetyką opisową, stanowi zatem element trudny do wykorzystania w praktyce interpretacyjnej. Tymczasem Autorka bardzo dobrze poradziła sobie z tym wyzwaniem, wykazując m.in. fazowość toczonej przez Słowackiego polemiki z Mickiewiczem.

W toku wywodu Daria Czajka formułuje sporo ciekawych spostrzeżeń na temat interpretowanych utworów oraz ich Mickiewiczowskich pre-tekstów. Dowodzi na przykład, że *Anhelli* to poemat przepełniony „obrazami odwróconej utopii” (s. 192), cechujący się – w odróżnieniu choćby od Mickiewiczowskich *Dziadów* – „brakiem obecności świata metafizycznego” (s. 135). Argumentuje, że świat przedstawiony *Anhellego* „przypomina palimpsest, [...] w którym wiele obrazów jest nałożonych na siebie, ulegają one kontaminacji, ściągnięciu w jeden” (s. 158), że w tym dziele dominuje zamierzona „chaotyczność wizji, brak logiczności, konsekwencji zdarzeń”, a „rozpoczęte narracje nie są dokończone” (s. 195). Interesująco komentuje kreację postaci tytułowego bohatera, który „nie wynosi z wędrówki żadnej wiedzy, a miejsca, w które prowadzi go Szaman, nie mają logicznego powiązania, są dobierane chaotycznie” (s. 141), dlatego też „w poemacie Słowackiego oswobodziciel narodu niczego nie osiąga, nie jest

w stanie nikomu pomóc, nawet sobie” (s. 141). Zauważa zasadniczą sprzeczność nie tylko pomiędzy sposobem prezentacji postaci metafizycznych w utworach Mickiewicza i Słowackiego (s. 137), ale również między strategią wykorzystania w nich symboliki biblijnej (s. 196). Celnie podsumowuje wymowę poematu Słowackiego: w jej ujęciu *Anhelli* jawi się jako „utwór głęboko pesymistyczny, prezentujący świat pozbawiony opieki Boga i ukazujący człowieka samotnionego, uwięzionego w egzystencji, która nie wiadomo, czy jest jawą, snem, czy wizją” (s. 195). Ciekawie komentuje też kształt artystyczny i zawartość ideową wiersza [*I wstał Anhelli... z grobu... za nim wszystkie duchy*], dostrzegając w nim oryginalne przetworzenie biblijnego wątku wskrzeszenia Łazarza oraz powrót (na nowych zasadach) do motywu zemsty zawartego w III części Mickiewiczowskich *Dziadów*. Oczywiście, to tylko garść wybranych obserwacji i konkluzji Autorki.

Istotnym walorem recenzowanej rozprawy jest ponadto jakość wywodu prowadzonego przez Darię Czajkę. W całej rozprawie wykazuje się ona gruntowną znajomością teorii Harolda Blooma, rzetelną wiedzą teoretyczno- i historycznoliteracką, wnikliwością interpretacyjną oraz bardzo dobrym rozeznaniem w literaturze przedmiotu. Co bardzo ważne, efektywnie łączy abstrakcyjne konceptualizacje teoretyczne Blooma z praktyką interpretacyjną romantycznych utworów literackich. Swoją wywód prowadzi pewną ręką, przejrzystość dzieląc go na części, wzmacniając swoje tezy przekonującymi argumentami, a także celnie dobranymi odwołaniami do analizowanych tekstów oraz stanu badań. Podkreśla zarazem, że przedstawiona przez nią interpretacja stanowi tylko „jeden z możliwych typów lektury” (s. 212).

Autorka rozprawy nie zapomina o starannym uzasadnieniu wagi podjętego tematu. Odwołując się do argumentów Blooma pisze, że stawką poetyckiego zmagania Słowackiego z Mickiewiczem jest nie tylko wzmocnienie poety-adepta, ale przede wszystkim wytworzenie wrażenia, że to uczeń „stwarza swojego mistrza, a prekursor zostaje przywrócony tradycji bardziej wzmocniony niż uprzednio” (s. 86). To ożywienie tradycji nie byłoby możliwe na drodze bezkonfliktowej jej akceptacji, lecz wymaga właśnie zabiegów rewizyjnych, twórczego dialogu adepta z prekursorem. Cały ten proces – pisze Autorka w innym miejscu – „umacnia poetę i sprawia, że on sam staje się elementem tradycji” (s. 88).

Jak już wspomniałem, dużą wartością rozprawy jest jej staranny kształt formalny: jasność wywodu, bogaty aparat naukowy, przejrzystość odwołań do literatury przedmiotu, a także piękna polszczyzna – jasna, komunikatywna i zdyscyplinowana. Jeżeli nawet zdarzają się tu drobne usterki językowe, to są one rzadkie i w niczym nie zakłócają płynności lektury.

Rozprawa Darii Czajki, niewątpliwie wartościowa merytorycznie, kompetentna i po prostu ciekawa, prowokuje również do dyskusji. Przyszedł zatem czas na podzielenie się kilkoma krytycznymi spostrzeżeniami, które nasunęły mi się w trakcie lektury. Zaznaczam jednak – moje uwagi to albo wątpliwości i sugestie do rozważenia, w znacznie mniejszym stopniu stwierdzenia polemiczne wobec tez Autorki, albo też drobne korekty formalne.

Pierwsza wątpliwość jest następująca: nie jestem pewien, czy wskazany w tytule motyw anioła jest faktycznie na tyle istotny, by skutecznie spoić wszystkie najważniejsze wątki myślowe recenzowanej rozprawy. Teoria Harolda Blooma i znaczenia motywów anioła w *Anhelim* Słowackiego to według mnie dwa odrębne, dość słabo powiązane ze sobą zagadnienia. Motyw „Cheruba skrywającego” ma bowiem u Blooma przede wszystkim jedno zastosowanie – to wyrazista figura sprzeciwu wobec tradycji, wyrażająca się w geście upadłego anioła ze znanego poematu Johna Milтона. U Słowackiego postaci aniołów funkcjonują w znacznie rozleglejszych kontekstach – są przede wszystkim pełnowymiarowymi postaciami literackimi, wywierającymi wpływ na rozwój fabuły i uczestniczącymi w jej kluczowych epizodach. Mają też, co oczywiste, różnorodne znaczenia symboliczne, ale stanowią jedynie część świata przedstawionego analizowanych tu utworów.

W moim przekonaniu postaci aniołów nie dają więc pełnego wglądu w kształt artystyczno-ideowy poematu Słowackiego. Tę niepełność widać najwyraźniej wówczas, gdy Autorka referuje ustalenia zawarte w literaturze przedmiotu na temat aniołów w twórczości dwóch polskich romantyków (s. 91-133). W tych omówieniach na wiele stron znika sam utwór Słowackiego czy też problem postawy twórczej jego autora, a skomplikowany aparat interpretacyjny zaproponowany przez Harolda Blooma jest właściwie nieużyty. Odniosłem wrażenie, iż ten przegląd koncepcji badawczych został wykonany jakby sam dla siebie i ma niewielki związek z głównym nurtem rozważań Darii Czajki. A przecież można by go lepiej wykorzystać – na przykład do podkreślenia odmienności lektury Autorki od interpretacji poprzedników.

Chciałbym być dobrze zrozumiany: nie twierdzę, że namysł nad kreacjami postaci anielskich niewiele może powiedzieć o przesłaniu *Anhellego* czy też o jego kształcie artystycznym. Uważam tylko, że nie jest on wystarczający do odtworzenia kompletnej mapy zależności Słowackiego od Mickiewicza, a ponadto jedynie powierzchownie łączy się z teorią Blooma. Wydaje mi się zatem, że jednoznaczne podkreślenie znaczenia tego wątku w tytule rozprawy i jej wstępnych partiach stanowi decyzję nieco na wyrost. Najbardziej owocna poznawczo byłaby według mnie holistyczna strategia interpretacyjna, w której motyw aniołów byłby potraktowany jako jeden z wielu wymiarów ideowo-artystycznych tego utworu. Taką właśnie interpretację przynoszą zresztą obszerne partie recenzowanej rozprawy.

Inna kwestia: warto by wykorzystać wszystkie fragmenty *Anhellego*, które w kontekście teorii Blooma mogłyby stać się ilustracją polemicznego stosunku Słowackiego wobec Mickiewicza. Wydaje mi się, że na większą uwagę zasługuje na przykład passus, w którym bohater tytułowy poematu – w interpretacji Autorki „poetyckie wyobrażenie poety” (s. 180) – składa następującą autodeklarację: „Życie moje zaczęło się od przerażenia. Ojciec mój umarł śmiercią synów ojczyzny, zamordowany; a matka moja umarła z bóleści po nim, a jam był pogrobowcem. [...] Oto mię w kołysce owionęła woń krwi ojcowskiej i wyrosłem z twarzą smutną i przelęknioną.” (*Anhelli*, rozdział XV, w. 1086-1088, 1092-1093). Wyrażony tu motyw słabości jest jakby dosłownie wyjęty z prac amerykańskiego uczonego, warto by zatem zwrócić na niego baczniejszą uwagę.

W trakcie lektury zauważyłem również drobną, lecz kłopotliwą nieścisłość bibliograficzną. Otóż w kilku miejscach (s. 64, 70, 75, 77, 81, 83, 166) Autorka cytuje fragmenty przekładu monografii Blooma *Lęk przed wpływem* (pierwodruk pt. *The Anxiety of Influence*, New York 1973) jako o dwa lata późniejszą pracę *Na mapie błędzenia* (pierwodruk pt. *A Map of Misreading*, New York 1975). Efekt tej omyłki nie jest zbyt poważny, ale powoduje częściowe zatarcie procesualnego charakteru kształtowania się koncepcji Blooma, nie mówiąc już o takim drobnym fakcie, że fragmenty monografii *Lęk przed wpływem* są w rozprawie przytaczane z dwóch różnych źródeł i w dwóch różnych przekładach¹.

Kilka nieścisłości zawiera też następująca charakterystyka dorobku pisarskiego Adama Mickiewicza: „Do momentu napisania *Anhellego* [przez Słowackiego – przyp. M.S.] poczytnością cieszyły się wydane przez wieszcza [Mickiewicza – przyp. M.S.] dwa tomy poezji, *Sonetny krymskie*, *Dziady* cz. III, *Konrad Wallenrod*, *Pan Tadeusz* oraz *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Ukazało się także kilka artykułów autorstwa Mickiewicza w «Pielgrzymie Polskim»” (s. 112). W powyższym zestawieniu dezorientujące może być uszeregowanie w jednym ciągu tytułów konkretnych utworów Mickiewicza z edycjami zbiorowymi jego dzieł. Wzmianka o „dwóch tomach poezji” odnosi się zapewne do wileńskich edycji *Poezji* z 1822 i 1823 roku (które zawierały m.in. zbiór *Ballad i romansów*, II i IV część *Dziadów*, *Grażynę* oraz kilka drobniejszych utworów), ale przecież „tomów poezji” tego twórcy było w owym

¹ H. Bloom, *Lęk przed wpływem. Teoria poezji* [fragment monografii], przeł. W. Kalaga, w: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, oprac. H. Markiewicz, t. IV, część 2, Kraków 1996, s. 250-260; H. Bloom, *Lęk przed wpływem. Teoria poezji*, przeł. A. Bielik-Robson, M. Szuster, Kraków 2002.

czasie znacznie więcej². Niedokładna jest również informacja o tekstach publicystycznych autorstwa Mickiewicza opublikowanych w „Pielgrzymie Polskim” – było ich bowiem ponad 30³. Moim zdaniem warto by też uzupełnić katalog popularnych dzieł Mickiewicza o zbiór sonetów erotycznych (tzw. odeskich) czy chociażby o *Odę do młodości* – utwór rozpowszechniany wówczas zarówno w obiegu rękopiśmiennym, jak i drukowanym.

W recenzowanej rozprawie zdarzają się też drobne mankamenty formalne: błąd w nazwisku Wincentego Niemojowskiego (jest: Niemojewski, s. 141-143), usterki w wyrażeniach niemieckojęzycznych („das Unheimliche” zamiast „das Unheimliche”, „nich-Ich” zamiast „nicht-Ich”, „List des Lebens” zamiast „Lust des Lebens”, s. 28, 29, 33), rozdzielna (zamiast łącznej) pisownia niektórych wyrazów (jest: „wewnątrz poetycki” i „między poetycki”, s. 64).

Pragnę jednak podkreślić: moje wrażenia i refleksje po uważnej lekturze całości rozprawy Darii Czajki są zdecydowanie pozytywne, a przedłożone wątpliwości odnoszą się głównie do drobnych kwestii. Nie zmieniają one mojej wysokiej oceny walorów merytorycznych oraz formalnych recenzowanej pracy. Mogą natomiast zostać wykorzystane w trakcie przygotowania jej do druku – sądzę bowiem, że praca Darii Czajki zasługuje na taką prezentację.

* * *

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej argumenty, z satysfakcją stwierdzam, że rozprawa Darii Czajki „*Niepodobny do niczego*” arcypoemat w cieniu „*Cheruba skrywającego*”. „*Anhelli*” Juliusza Słowackiego w świetle teorii Harolda Blooma stanowi oryginalne i wartościowe poznawczo rozwiązanie podjętego problemu naukowego, a co za tym idzie, spełnia wszystkie wymogi ustawowe formułowane wobec dysertacji doktorskich. Stawiam wniosek o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jarosław Stanił

² Zob.: A. Mickiewicz, *Poezje*, t. I-II, Petersburg 1829; A. Mickiewicz, *Poezje*, t. I-V, Poznań 1828-1829; A. Mickiewicz, *Poezje*, t. I-VIII, Paryż 1828-1836; A. Mickiewicz, *Poezje*, t. I-VIII, Paryż 1838. Odsyłam w tej kwestii do pracy A. Semkowicza *Wydania dzieł Adama Mickiewicza w ciągu stulecia. O wydaniach oryginalnych ogłoszonych za życia poety 1822-1855. Gawęda bibliofilska* (Lwów 1926) oraz do tomu *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*, t. 10, vol. I: *Adam Mickiewicz: twórczość*, oprac. Z. Przychodniak, J. Borowczyk, Z. Dambek-Giallelis, Elżbieta Lijewska, A. Przybyszewska, Warszawa 2019.

³ Zob. A. Mickiewicz, *Dzieła* [Wydanie Rocznicowe 1798-1998 pod wysokim patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej], t. VI: *Pisma filomackie. Pisma polityczne z lat 1832-1834*, tom opracowali M. Witkowski, Cz. Zgorzelski, przy współpracy A. Paluchowskiego, do druku przygotowała T. Winek, Warszawa 2000, s. 211-303; *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*, t. 10, vol. I: *Adam Mickiewicz: twórczość*, s. 245-249.